

Studies in European Language Diversity 23.2

Võro kiil

Kadri KOREINIK

eldia

european language
diversity for all

Working Papers in European Language Diversity om ELDIA projekti inretsenseeritäv võrgoväliannõq, miä pakk lugõjalõ edimäidsi uurmistulõmuisi, a ka projektiga köüdetüid johtumisõ-, tausta- ja kõrvaluurmiisi.

Päätoimõndaja

Johanna Laakso (Viin)

Toimõndusnõvvokogo

Kari Djerf (Helsingi), *Riho Grünthal* (Helsingi), *Anna Kolláth* (Maribor),
Helle Metslang (Tartu), *Karl Pajusalu* (Tartu), *Anneli Sarhimaa* (Mainz),
Sia Spiliopoulou Åkermark (Mariehamn), *Helena Sulkala* (Oulu),
Reetta Toivanen (Helsingi)

Välläandja: ELDIA tiidüsütisüs

c/o	prof	Anneli	Sarhimaa
Põh'a-Õuruupa	ja	Baltimaiõ keeleq ja	kultuuriq (SNEB)
Johannes		Gutenberg-Universität	Mainz
Jakob-Welder-Weg		18	(Philosophicum)
D-55099 Mainz, S'aksamaa			
e-post: eldia-project@uni-mainz.de			

© 2013 European Language Diversity for All (ELDIA)

Funded under Socio-economic Sciences & Humanities

Cover design: *Minna Pelkonen & Hajnalka Berényi-Kiss*

ELDIA om riikevahihõline tiidüsprojekt, midä tukõ rahaga Õuruupa Komisjoni 7. raamprogramm. Kõik ELDIA välläandin ni uurmisaroandin vällä üteldüq arvamisõq ni hindamisõq andvaq edesi õnnõ autoridõ saisukotussit mitte tingimäldä Õuruupa Komisjoni ummi.

Kõik ELDIA välläandõq ni uurmisaroandõq ommaq kaidõduq tegijäõigusõga. ELDIA miä taht välläandidõ ja/vai uurmisaroandidõ edespididse pruukmisõ jaos pallõmi püürdüdäq välläandja poolõ.

ISSN 2192-2403

Sisukõrd

1	SISSEJUHATUS: MIÄ OM ELDIA?	1
2	AOLUULINÕ JA ÛTISKUNDLINÕ TAGAPÕHI	2
2.1	SISSEJUHATUS	2
2.2	GEOGRAAFILIDSÕQ JA ETNOPOLIITILIDSÕQ ASPEKTIQ	4
2.3	KULTUURIKONTEKST: KONTAKTIQ, SÛMBOLIQ JA PRAKTIGAQ	6
2.4	DEMOGRAAFILINÕ KONTEKST, RAHVAANDMÕQ	6
2.5	KEELE- JA VEIDEMBÛSPOLIITIGAQ	7
2.5.1	Võro keele standardisiirmine	7
2.5.2	Keelepruukminõ esiq valdkunnõn	8
3	VALLIM JA MEETOD	9
3.1	VÄLITÕIE TUTVUSTUS	9
3.2	VALIKKÛSÛMINE	9
3.3	ELDIA ANDMÕANALÛSI PÕHIMÕTTÕQ	9
3.3.1	VeidembÛskeeleg ku osa täämbädse päävä ùtiskundõ mitmõkeelisÛsest	9
3.3.2	ELDIA pruukmisperine tsiht	10
3.3.3	Keele elojovvulusõ määramine ja mõõtminõ	10
4	SÄÄDÛISI JA AMMÕDIASOTUI SI UURMINÕ	13
5	MEEDIÄUURMINÕ	14
6	KEELE ELOJOVVULISUSÕ BAROMIITRE	15
6.1	VÕRO KEELE ELOJOVVULISUS	15
7	JÄRELDÛSEQ	17
8	PRUUGIT KIRÄNDÛS	18
9	LISA 1: POLIITIGASOOVITUSÕQ	23

1 Sissejuhatus: miä om ELDIA?

European Language Diversity for All (ELDIA) 'õuruupa keelekirivüs kõigilõ' om riike- ja valdkundõvaihõlinõ uurmisprojekt, mink tsihis om mitmõkeelisusest laembalt arvo saiaq. ELDIA keskendü-üi õnnõ üte kimmä keelekogokunna pääle, a projektin silmätäs täämbädse päävä mitmõkeelitsin ütiskunnõn eläjit väikeisi soomõ-ugri keelekogokundõ. Tsihis om saiaq võrrõldavit, ületsit ja ka välänpuul Öuruupat tõisi mitmõkeelitside rühmi uurmisõ man pruugitavit tulossit. Tuuperäst validiq ELDIA tsihtrühmäq nii, et katõt olõsiq lagja spektri: esiqsugudsõ poliitiliidsõ, majandus- ja kultuuritaustaga keelekogokunnaq. Vällävalituusi rühmi siän olliq nii põlisveidembüseq (nt saami, kar'ala, võro ja seto) ku ildaaigo tegünüq vahtsidõ sissetulõjidõ rühmäq (nt eestläseq Soomõn ja S'aksamaal), a niisama ka naidõ katõ tüübi vaihõpäääl olõvaq rühmäq (nt ungarlasõq Austrian). Projekti olliq üten haarõduq nii välläkuulmisõ ohon ja noorõ kiräkeelega keeleq (nt meä, kar'ala ja vepsä kiil) ku ka keeleq, miä ommaq jo ammuq lajalt pruugiduq ku kirändüs- ja hariduskeeleg (nt ungari ja eesti kiil). Kiili soomõ-ugri sugulust (miä külh osa kiili vaihõl peris kavvõs jääs) tulõ tan vällä tuvvaq ka tuuperäst, et soomõ-ugri kiili olõ-õi rahvidõvaihõlidsõn mitmõkeelisust uurvan kirändüsen ni kiilt ja ütiskunda lahsavin uurmiisin seeniq küländ tähele pant; näide uurimisõ saiso kotsilõ om midägi ilmutõt inämbüisi õnnõ rahvuskeelin.

Seo uurmisaroannõq siin om võro keelest ja tuu kõnõlõjist. Võro kiil, midä peetäs traditsioonilidsõlt külh murdõs, om põlinõ lõunõeesti kiil. Võro keele kõnõlõjaq eläseq päämädselt Lõunõhumuugu-Eestin, a pall'oq ommaq elämä lännuq ka muialõ Eestih. Võrokeelist rahvast (ELDIA välläseletuse perrä võimalikkõ võro keele kõnõlõjit) arvatas ollõv 70 000 inemise ümbre. Kontrollrühmäs ommaq kõik Eesti eläniguq, kedä om ligi 1,3 mill'onat inemist, sh esiqsugutsidõ imä- ja kodokiiliga (eesti, vinne jne) püsüeläniguq.

Aroannõq sais kuun mitmõst päätüküst. Järgmädsen päätükün om juttu võro keele aoluulidsõst, ütiskundlidsõst ja keelelisest tagapõh'ast. Tuu perrä tulõvaq metodoloogiapätüküq, õigus- ja meediäanalüüsi, perräuur'miisi ja küsütelemiisi tulossit tutvustavaq päätüküq ni nigu akadeemilidses diskursusõn kombõs, arotus ja kokkovõtjaq päätüküq.

*

*

*

Aroandõ tegijäq ommaq teno võlgo kõigilõ, kedä uur'mistüün küsüteldi. ELDIA Tarto miiskund tennäs välitüü tegijit, kiä lühküist pümehist talvõpäivist ja Lõunõ-Eesti nilbist

külävaihõteist huulmalda avidiq kor'adaq teedüst, mink perrä om valmis saanuq ka seo aroannõq. Suur teno ammõdisõsarilõ-velile Tarto Ülikooli eesti ja üledse keeletiidüse instituudist ja Võro Instituudist! Aitjumma ka katõlõ retsensendile hüvvi märgüsside iist!

2 Aoluulinõ ja ütiskundlinõ tagapõhi

2.1 Sissejuhatus

Järgmädseq päätüküq (2.1–2.5) ommaq inglüskeelidse kontekstianalüüsi lühendet kujo, midä om toimõndanuq ja tävvendänüq Johanna Laakso (Viini Ülikuul) (kaeq Koreinik 2011b). Siiäq om kokko võet kõik inne projekti olnuq tiidmine, midä om ELDIA projekti joosul tävvendet. Suurõst luust ommaq neoq päätüküq tettüq Riho Grünthali (Helsingi Ülikuul) ELDIA kontekstianalüüsi käsiraamatus kokkopantuusi oppuisi perrä.

Kuna võro kiilt om kombõperi peet traditsioonilidsõlt eesti keele murdõs, olõ-õi kõnõlõjaq esiq ei ka silmäjäq-uurjaq periselt tunnistanuq võro keele kõnõlõjit (edespiten lihtsambähe üteldäq võrokõsõq) ku keeleveidembüst. Katskeelitsil võro ja eesti keele kõnõlõjil paistus ollõv tähtsambä kotusõ pääl eesti hindätiidmine. 1980. aastidõ lõpust pääle om nn Võro liikminõ kutsnuq üles tähele pandma, et käü keelevaihtus ja pruuvenuq taad ümbre käändäq. Võro kiilt om avitanuq alalõ hoitaq tuu, et tä om eesti kiräkeelest küländ pall'o tõistsugunõ ja kavvõn Eesti (prestiisi)keskuisist. Tuu, et võrokõsõq eläseq inämbüisi Eesti veeremaal lõunõhummogupiiri lähkün, om üts põhjuisi, mille näide hulka olõ-õi tulnuq nii hulga muud rahvast ku keskuisihe Talliina ja Tartohe ni näide ümbrehe.

Võro keele kõnõlõjidõ (sotsiaalsõ) rühmä kotsilõ olõ-õi kuigi pall'o uurmiisi ilmutõt. Päämäne jago naist seletäseq kiilt (nt Wiedemann 1864, Saareste 1952; Keem 1997), a om ka sotsiolingvistiliidsi ülekaehuisi (nt Org et al. 1994, Pajusalu et al. 2000, Iva 2002b, Koreinik & Pajusalu 2007, Eichenbaum & Koreinik 2008, Mets 2004, 2019, Mets & Praakli 2007). Põh'aligult om uurit ka võro kotusõnimmi (Saar 2008, Faster & Saar 2013) ja kogoni võro kiräkiilt (Iva 2007). Ehala (2004, 2006, 2007) om silmänüq ka võro keele etnolingvistilist elojoudu (vt ka Ehala & Niglas 2007). Koreinik (2011a) om urnuq keeleideloogiit lõunõeesti (sh võro) keele avaligun diskursusõn.

Mitu Eesti tiidüsasotust (Tarto ja Talliina Ülikuul, Eesti keele Instituut (EKI)) ommaq tennüq murdõuurmistüüd. EKI-in uuritas põhilidsõlt täämbädse päävä eesti kiilt, tuu aoluku, murdit ja soomõ-ugri sugukiili. Võro keele ja kultuuri alalõhoitminõ täämbädse päävä ütiskunnan om Võro Instituudi (VI) päämäidsi ülesandit. VI keeleuurmisõn om tähtsä kotus

kotusõnimetiidusel. Eesti keele allkiili uurimisõ raamõn om keelesotsioloogilidsõlt hinnat ja võrrõld Lõunõ-Eesti kiili ja Saarõmaal kõnõldava keele saiso (Eichenbaum & Koreinik 2008). VI arõndustüün om kõgõ tähtsamb keelekõrraldusõ ja keeleoppusõ tugõminõ. Lõunõhummogu-Eesti teemat om uurnuq mitmõq tõisigi uurmisasotuisi ja -valdkundõga kõüdedüq tiidläseq (nt Kansui 1999; Jääts 2000; Brown 2006; Pae 2008; Annist 2009). Lisas iinpuul nimmatuilõ uurmiisilõ tulnuq nimetäq viil Saareste (1952), Sammalahiti (1977), Org et al. (1994), Pajusalu (1996, 1999) ja Kallio (2007) uurmiisi ni Mercatori Öuruupa mitmõkeelisüse ja keeleoppusõ keskusõ ilmutõdut aroannõt „The Võro Language in education in Estonia. Regional Dossier Series” (Koreinik 2007). Kõgõ inämb om võro keele uurmisõn puudus (mikro)sotsio- ja kontaktlingvistiliidsist uurmiisist. Veidüq om teedäq keele opmisõ ja perren edesiandmisõ kotsilõ.

Joonis 1. Aoluulinõ lõunõeesti keele ala üten Lutsi, Leivu ja Kraasna keelesaariga.¹

¹ Läteq: Iva ja Pajusalu 2004.

2.2 Geograafilidsõq ja etnopolitiilidsõq aspektiq

Võro keeleala om rahva poolõst üteline, õnnõ umbõs 4% om muud ku eesti rahvast. Keeleala lät inämb-vähämb kokko 1783.–1920. aastaga Võro maakunnaga. Noq om taa maa jaet nelä vahtsõalidsõ maakunna vaihõl. Nigu muialgi Eestin om siin innembide kõnõld mitund (vaihtõlõjat)kiilt. Päält ristsõta oll' Eesti ütiskkunna ülembädsen kihin põhilinõ keskalambs'aksa ja ülembs'aksa kiil. Vana-Liivimaa lagonõmisõga, jäi Lõunõ-Eesti umbõs poolõs aastagasaas Poola valitsusõ ala, a poola keele pruukmist oll' sis periselt küländ veidüq. Perän tuud jäädi viil umbõs aastagasaas Roodsi võimu ala, a roodsi kiil kah juurdu-us laemban keeletarvitusõn. XIX aastagasaas lõpu vinnestämise aol tull' s'aksa keele kõrvalõ vinne kiil. Tegeligult või tsaariao vaihtõlõjakeelis pitäq kõiki kolmõ – s'aksa, vinne ja eesti keelt. (Neljä kiilt jo ummõhtõ – s'aksa, vinne, lõunõeesti ja põh'aeesti kiilt. Põh'aeesti kiil' tull' lõunõeesti poolõ pääle suurõmbah mahuh jo viil 19. aastagasaas tõõsõh poolõh!) Eesti Vabariigi luumisõ aol 1918. aastagal opati nimelt koolõn edimädses võõrkeeles vinne kiilt, a joba 1936. aastagal sai tuus inglüse kiil (Estonica 2010 lättenäütämiseiga Tender 2010). Vahtsõnõ vinnestämispoliitiga naas' pääle perän II ilmasõta, ku Eesti jäi Nõvvokogo Liido ala. Nõvvokogo aol oll' edimädses koolin opitavas võõrkeeles jälki vinne kiil. Päält Eesti vahtsõst hindäperi saamist om kõgõ inämb valit võõrkiil koolin inglüse kiil (Tender 2010). Uma innembädse tähtsüse Lõunõ-Eesti piirimaiõ pääl om kaotanuq lät kiil. Põh'a- ja Hummogu-Lätin elänüq õdagumeresoomõ hõimuq sulliq Balti hõimõga kokko 1. aastagatuhandõ II poolõl ja kuigi eesti ja lät rahva piir sai kimmämbähe paika viil XIII aastagasaas, elli piirimaiõ pääl katskeeline rahvas (Vaba 1997). Ka 1920. aastagal tõmmat Eesti-Lät piir olõ-õs kimmäs piir rahvidõ vaihõl: mõnõq lõunõeesti keele kõnõlõjidõga küläq jäiq Lät piiri taadõ (Mela 2001). Aastagatuhandõvaihtusõ aigo oll' Lätin tuuaigsõn Aluksne rajoonin alalõ ligi 300 eestläst, kiä „põhilidsõlt kõnõlõsõq eesti keele lõunõpoolist (võro) varianti, miä olõ-õi pall'o tõistõ tuust võro keelest, midä Eestin kõnõldas” (Mela (2001: 204). Eesti murdõtiidüsen kõnõldas Seto keelest ku ütest Võro murdõ murakust, a et seto ja võro keele kõnõlõjaq tegeväq tõõnõtõõsõl vaiht, om mõistlik naid kiili siski tõõnõtõõsõst eräldäq. Inämbüs võro keele kõnõlõjit pidä hinnäst innekõgõ eestläisis, a osal näist või päält tuu ollaq ka kimmäs paigapäälne hindätiidmine ja võidas hinnäst pitäq ja kutsuq võrokõisis. Umma kiilt kutsvaq võrokõsõq kas võro vai võru keeles, a vaihõl ka kotusõnimmi ja rahvakilstukõisi nimmi perrä, nt põlva kiil, räpinä kiil, mehka kiil vai haani kiil.

Võrokõsõq pruukvaq kiräsõnan inämbüsen eesti kiräkiilt, kuigi võro as'a vidäjäq ja Võro instituut ommaq loonuq ka vahtsõ lõunõeesti (võro) keelestandardi, mink põh'as ommaq võro keele vanaq murdõq ja täämbädse päävä võro ütiskiil. Võro ütiskiil om kujonuq võro

keele vanost murdist, a tuun om nii eesti ütiskeele ku tõisi lõunõeesti keele variantõ mõotuisi (Iva 2007). Võro ütiskiil tähendäs üteliidsi kõrrast ütelidsembät kõnnõkiilt, kon om kõrrast veidemb esiq nukkö esiqerälist kiilt, a tuuiist om tundaq lõunõeesti keele sisemäidsi muutuisi (Iva 2001, 2002). Võro kõnnõkeele esiq variandiq ommaq vastatsidõ arvo saiaq. 1995. aastagal pakk' rühm keeletiidläisi vällä vahtsõ kiräviie nii võro ku seto keele jaos. Tuugiperäst võõriskõlõs osa võrokõisi keele vai kotusõ poolõst kavvõmbit vai muido võõrambit (nt setoperätsit) sõnavormõ. Või üteldäq, et vahtsõnõ lõunõeesti keele standard olõ-õi kuigi kimmähe paigan. Tuud tunda-ai ja usotas, et keelestandard om innembä võro as'a vidäjide ku kõnõlõjidõ asi. Siski või arvadaq, et inimiisi arvamisõq tulõvaq tuust, määntseq ommaq näide kokkoputmisõq keelestandardidõ ja ülepää kirotõdu keelega.

Võrokõsõq naksiq inämbüskeele ehk eesti kiräkeele standardiga inämb kokko putma XIX–XX aastagasaa vaihtusõl, ku rahvas naas' inämb liikma ja liinaq naksiq kasuma. Samal aol naas' pääle täämbädse päävä eesti kiräkeele standardi luuminõ ja tuu mano käüvä ideoloogia levinemine. Maakiil, tuu tähendäs paigapäälidseq keelevariandiq jäiq alaq prestiissele s'aksa ja vinne keelele. Modõrnisiirumine, trükükapitalism ja rahvusõ luuminõ jätiq vana lõunõeesti (tarto) kiräkeele taadõplaanilõ, selle et kiräsõna trükmine küländ väikulõ hulgalõ lõunõeesti keele lugõjilõ olõ-õs raha poolõst sukugi kasulik (Laanekask 2004, Ross 2005). Tarto kiil kattõ tassakõistõ, edimält ilmaligust ja sis ka vaimuligust pruugist. Viimäne võrokeeline aabits ilmu viil 1885. aastagal, a samal aol kõlasiq jo kõrrast kõvõmbahe nõudmisõq, et lõunõeestikeeldse kooliharidusõ asõmalõ võetasiq põh'aestikeeline (Laanekask 2004; vrd Hurt 1885)². Huulmalda tuust, et eesti kiräkiil jo lajalt levisi, es nakkaq lõunõeesti keele suulidsõq variandiq nõrgõmbas jäämä inne, ku viil päält II ilmasõta ja on paremini alalõ hoitnuq nimelt Võro- ja Setomaal (Pajusalu et al. 1999).

Võrokõisi kultuur om osa Eesti traditsioonilidsõst kultuurist, miä ummakõrda om kujonug läbi kultuurikontaktõ. Liinastumisõ ja üleilmastumise peräst om võrokõisi sisseharinug eloviis lännuq samasugutsõs tõisi eesti ütis- vai kiräkeele kõnõlõjidõ umaga. Avalikku tähelepandmist ommaq lõunõeesti keele variandiq saanuq ütelt puult teno veerändsada aastakka tagasi tegünüle Võro liikmisõlõ. Tuu tegüsämbäq liikmõq ommaq säädnüq tsihis parandaq võro keele prestiisi. Taaga ommaq aktivistiq löüdnüq keeletiidläisi ja poliitikidõ siän nii poolõhoitjit ku vastaliisi (Ehala 2007). Kuigi võro keelel või ollaq osa pruukjidõ jaos kãkit prestiis, om võro kiil kimmähe veidemb prestiisne ku eesti kiräkiil (vt ka Eichenbaum & Koreinik 2008). Matal prestiis tulõ tuust, et võro kiil om Eesti prestiisikeskuisist kavvõn

² „Wastse Testamendi" viimäne lõunõeestikeeline välläannõq ilmu viil 1905. aastagal.

ja näide jaos kõrvalinõ (Ehala 2004), a ka keele madalast pruukmisväärtusest täämbädse päävä ütiskunnan. Ehala ja Niglas (2007) löüdväq, et võro keelel olõ-õi Eesti ütiskunnan õigõt pruukmist ei kaalu.

Võro keele kõnõlõjidõ põlinõ maa, ligi 4200 km² suurunõ piirkund, om Eesti lõunõhummogupiiri pääl. 2011. aastaga rahva ja eloruumõ ülelugõmisõ (REL 2011) andmidõ perrä eläs peris suur jago Eesti püsüelänikke, kiä ütliq, et mõistvaq võro kiilt, ka Har'o- ja Tartomaal, Talliinan ja Tarton ni muial Eestin. Põlidsõ keeleala süämen om võro keele mõistjidõ osakaal kõgõ korgõmb, nii et küünüs Põlva maakunnan pia poolõni (47,8%) 15aastatsist ja vanõmbist püsüelänigest ni Võro maakunnan kogoni üle 68%.

Võro keele staatuse kotsilõ või üteldäq, et taa om osalt standardiseerit, piirkundlinõ, põhilidsõlt suulidsõn pruugin ja murdõ staatusõn ollõv kiil, midä ammõtligult toetas veidüq. Üts põhjuisi, mille võro kiilt olõ-õi ammõtligult keeles tunnistõt, om tuu, et eesti kiilt arvatas kah ohon olõvas (Koreinik 2011a). Hennoste (1999) om seletänüq aigo rahvuslidsõst heränemimisest kooniq XX aastagasaa lõpukümnendini ku totalitaarsõt keelesaiso, midä valitsõsõq purismi- ja standardisiirmisideoloogiaq ni preskriptiivne keelekõrraldus. 1980. aastidõ lõpust pääle ommaq Võro liikmisõ inemiseq muutunun keelesaison avaligult kõnõlnuq keelevaihtusõn olõva võro keele olokõrrast.

2.3 Kultuurikontekst: kontaktiq, sümboliq ja praktigaq

Eesti põh'apoolinõ rahvas kujosi läbikäümisen Skandinaavia ja Soomõ hõimõga, samal aol ku Lõunõ-Eesti elänigel olliq põhilidsõlt sisemaa ja lõunõpoolidsõq kokkoputmisõq (Laul 1997). Nii ommaki Eesti seen kõgõ suurõmbaq kultuurivaihõq olnuq nimelt Põh'a- ja Lõunõ-Eesti vaihõl. Lõunõ-Eesti om kõgõ suurõmb ja tähtsämb Eesti kultuuriperifeeriä, mink folkluuri, rahvakallendrit jm rahvakultuuri peetäs kõgõ rikkambas ja esiqsugutsõmbas (Krikmann 2000, Hiiemäe 2006). Lõunõ-Eesti jagonõs ummakõrda neläs – Mulgi, Lõunõ-Tarto, Võro ja Seto alas. Kuigi seto kiil om võro keelele väega lähkü, ommaq setoq tõistsugudsõq uma õigõuso tausta ja väega esiqmuudu kultuuri poolõst. Võrokõisi tundas täämbädsel pääväl inne kõgõ näide keele kaudu, a ka vanast talopujakultuurist peri ummamuudu kultuuri poolõst.

2.4 Demograafilinõ kontekst, rahvaandmõq

Kooniq viimätseni rahvalugõmisõni olõ-õs ammõtlist ülekaehust võimalikkõ võro keele mõistjidõ arvo kotsilõ. Võro Instituut om innemb keele pruukjidõ arvõs vällä paknuq 70 000. Võro keele ku keele üle olõ-õi Eestin eräle rehkendüst peet ei taa kõnõlõjit üle

loet, selle et taad om traditsioonilidsõlt peet eesti keele murdõs. REL 2011 lubasi Eesti püsüelänigel edimäst kõrda kirjã pandaq võõrkiili mõistmisõ kõrval ka uma eesti keele variantõ mõistmist. Üle kümnendigu Eesti püsüelänigest nii ka tekk'. Kõgõ inämb märgiti Võro (87 048, sh 12 549 Seto), saari (24 520, sh 1 320 Kihnu) ja Mulgi (9,698) keele vai murdõ mõistmist (REL 2011). Eesti rahvaarvo statistikat või suurõst luust uskuq, a lövvüs ka noid, kiã kahtlõsõq, kas rahva ülelugõmusõl om iks mõõdõt tuud, midã mõõtaq taheti ((tuu tähendäs, kas tulõmiq ommaq valiidsõq))(kaeq Jääts 2013).

Suurõmb jago võimaligõst võro keele kõnõlõjist eläs 25 paigapäälidse umavalitsusõn ja nelän maakunnan: Antsla, Haani, Lasva ja Miss'o (Misso valla põh'ahummogujago om põlinõ setodõ maa), Mõnistõ, Rõugõ, Sõmmõrpalo, Urvastõ, Vahtsõliina, Varstu, ja Võro vallan ja Võro liinan (Võro maakund), Laheda, Kanepi, Kõllõstõ, Moostõ, Orava, Räpinä, Valgjärve, Veriora ja Põlva vallan ni Põlva liinan (Põlva maakund), Karula ja Taheva (Valga maakund) ja Meeksi (Tarto maakund) vallan (kaeq ka Eichenbaum & Koreinik 2008).

2011. aastaga rahvalugõminõ pakk siski vastussit rohkõmb keelelidse hindätiidmise ku keelemõistmisõ kotsilõ. Võro Instituudi 1998. aastaga uurmisõ teedüse perrã või üteldäq, et umbes kümnendik tuul aol 25–64aastatsist elänigest es pruugiq võro kiilt sukugi.

2.5 Keele- ja veidembüspoliitigaq

2.5.1 Võro keele standardisiirmine

Kooniq 20. aastagasaani pruugiti Põh'a-Eestin (Eestimaa kubõrmangun ni Liivimaa kubõrmangu Pärnä- ja Viländimaal) ja Lõunõ-Eestin (Imäjõõst lõunõ puul) kiräkeeles vastavalt talliina (põh'aeesti) ja tarto (lõunõeesti) kiilt (kaeq ptk 2.2.2 iinpuul). Lõunõeesti (tarto) kiräkiilt pruugiti tuuaigsõ Tarto- ja Võromaa kerikin, kihlkunna- ja vallakohtuin, aolehin, koolõn, vallavalitsuisin. Näüdüsses või tuvvaq tähtsãmbãq lõunõeestikeelidseq välläandõq „Agenda Parva” (1622), „Wastne Testament” (1686; viimãne välläannõq 1905), Tarto maa rahwa Näddali-Leht (1806) ja „Wastne Võro keeli ABD raamat” (1885). Lõunõeesti kiräkiil kattõ tassõkõistõ poliitiliidsi otsussidõ, trükükapitalismi ja eesti rahvuslidsõ liikmisõ mõol (vt ka Laanekask 2004; Ross 2005).

1980. aastidõ lõpust sai algusõ lõunõeesti keele variantõ, innekõgõ seto ja võro keele vahtsõnõ heränemine. Edimädseq kõrraperälidseq keele herätämise katsõq tettiqa Kaika suvõülikoolõn, miã kujotasõq hindäst egã-aastagaidsi paari-kolmõsaa osavõtjaga võro keele ja kultuuri niiüteldäq mõtsaülikuulõ. Võro keelehoolitsusõ ja -kõrraldusõ tegemiisi om iist võtnuq võro as'a vidäjide rühm, Võro liikmisõ kõgõ kõrraldõdumb osa iinotsan

MTÜga Võro Selts VKKF. Lõunõeesti keele vahtsõ (võro) standardi luumisõ man olliq võro keele kõnõlõjaq, võro as'a vidäjäq ja keeletiidläseq. Võro kiräkeele üts tähtsämb põhimõtõq oll' löüdäq tasakaal sotsiolingvistilidsõlt tähtside tunnussidõ vaihõl, samal aol hoitaq alalõ esiqumadsõq võro keele joonõq ja jakadaq lõunõeesti vana (tarto) kiräkeele traditsiuuni (Iva 2002a). Standardisiirmise tähtsäs verstäpostis om 2002. aastagal ilmunuq 15 000 tähüssõnaga eesti-võro sõnaraamat, miä om kätte saiaq ka internetin. Vahtsõnõ võro kiräkiil olõ-õi siski suurt pruukmist löüdnüq ja käü ka edesi vaiõlus kiräviie üle.

2.5.2 Keelepruukminõ esiq valdkunnõn

Võro kiil om olõman avalik-õigusligun Eesti Rahvusringhäälingun (ERR), a ka erämeediän. ERRi kavan ommaq egänädalidsed (inne 2013. aastakka üle nädäli) lühküq raadiouudisõq ja ka ütsiguq telesar'ad, võro kiilt lövvüs trüküakirändüsen, a ka vahtsõn meediän. Ristmeediä näüdüsses ommaq Uma Lehe uudisluuq, midä toimõndõdas ümbre raadiosõnomiis. Tõõsõki raadiokanaliq ommaq võrokeelitsit saatit vai saatõlõikõ eederihe andnuq. Eesti Televisuun (ETV) om näüdänüq saatit ja saatõsarjo nii võrokõisist ku ka näide traditsioonilisõst eloviiest. Keelepruukmisõ tugõminõ om olnuq võrokeelitside saatidõ ja meediävälläandidõ üts põhiülesandit.

Võrokeeline kirändüs ja tiatri ommaq viimätsil aastakümnil olnuq küländ populaarsõq valdkunnaq, kon võro keele pruukminõ om olnuq kõgõ silmäjäävämb. Kuigi lõunõeesti kirändüse piiriq ommaq vallalidsõq ja olõnõsõq pall'o tõlgõndamisõst (Velsker 2005), om hulk autoriid, kiä võro keelen kirotasõq.

Alla säitsmeaastagaidsilõ latsilõ mõtõldut võrokeelist alosaridust olõ-õi kuigi pall'o: võro kiilt tarvitõdas õnnõ ütsikin inne-kuuli latsiasotuisin hariligult mitteammõtligult ni võro as'a vidäjide ja latsõvanõmbidõ iistvõttõn.

Võro keeleala koolõn om võro keele oppaminõ inämbüisi kokko köüdet paigapäälidse (kultuuri)aoluu tutvustamisõga. 2012/2013. opiaastagal opati võro kiilt 19 võro keeleala koolin. Võro kiilt opatas põhikoolin umbõs poolilõ klassõlõ tsõõritunnin, poolilõ valikainõtunnin. Kuigi võro kiilt opatas ligi poolin võro keeleala koolõn, om võro keele tunnõn käüjide latsi osakaal väiku (Koreinik 2007).

3 Vallim ja meetod

3.1 Välitöie tutvustus

Kuna ELDIA om Ōuruupa Liido projekt, oll' taa man kohustuslik inemiseandmidõ kaidsoõq. Kõsütelemise andmõq olliq anonüümseq ja inemiisi nimmi ja aadrõssidõga valiminimekiräq ommaq päält pruukmist ärq häätedüq. Inemiisi andmit olõ-õi edesi ant kõrvaliidsilõ inemiisile välästuult projekti.

Kõsütelemine kõrraldõdi nn Vanal Võromaal ehk ligilähkühe 1783–1920. aastaga Võro maakunna piiren (Antsla, Haani, Kanepi, Karula, Kõllõstõ, Laheda, Lasva, Meeksi, Moostõ, Miss'o, Mõnistõ, Orava, Põlva, Rāpinā, Rõugõ, Sõmmõrpalo, Taheva, Urvastõ, Valgjärve, Vahtsõliina, Varstu, Veriora ja Võro vallan ni Põlva ja Võro liinan). Kõsümine vinnü plaanitust üte kuu jago pikembäs.. Kõik fuukusrühmä kõsütelemiseq tetti q avaligõn paigon. Ütsikkõsütelemiseq tetti q ināmbüisi inemiisi man koton, paaril kõrral ka Võro Instituudi ruumõn.

3.2 Valikkõsümine

Pruugiti kattõ jako kõsümiisi, ütte tsihtrühmä, tuu tähendäs võro keele kõnõlõjidõ ja tõist kontrollrühmä, tuu om eesti ja vinne keele kõnõlõjidõ jaos. Tsihtrühmä kõsümiisi oll' 63 ja kontrollrühmä kõsümiisi 47, mõlõmban olli q osa nn maatrikskõsümiseq.

3.3 ELDIA andmõanalüüsi põhimõttõq

Järgmäidsin allpäätüken andas lühkü ülekaehus uurmisõ lätteainõ analüüsi põhimõttist ja meetodiist. Kuigi ELDIA keelekogokunnaq ommaq egäüts väega esiqmuudu, uuriti kor'atut ainõt sammo põhimõttidõ perrä, tuu tähendäs ütitside juhtnүүre ni mudõlidõ perrä, et uurmistulõmusõq olõsiq võrrõldavaq kõiki kogokundõ lõikõn.

3.3.1 Veidembüskeeleg ku osa täāmbādse päävā ütiskundõ mitmõkeelisusest

Lätteainõ uurmisõ põhitsiht oll' saiaq vahtsit tiidmiisi mitmõkeelisüst pututavidõ sotsiolingvistiliidsi, sotsioloogiliidsi ni juriidiliidsi aspekte kotsilõ mitmidõ Ōuruupa riike näūduse perrä. Tõistõ, ku suurõmb jago tõisi (Ōuruupa) veidembüskiili pututavaq

uurmisõq, pidä ELDIA silmän tarvidust tukõq veidembüskiili elojovvulusust pall'o laemban mitmõkeelisüse kontekstin, ku tuud om seeniq tett.

Nii Ōuruupa inämbüs- ku veidembüskiili kõnõlõjaq pruukvaq egä päiv mitund kiilt. Siski om veidembüskiili kõnõlõjidõ manopäsemine pall'odõlõ keelega köüdetüisile ressursõlõ (nt ammõtlik kiiliopminõ) kehvemb, sagõhõhe om näil ka tuu jaos veidemb rahha. Veidembüskiili elojovvulusust määrä-äi ärq õnnõ veidembüskeelee vaihõkõrd inämbüs-keelega, a ka timä kotus ütiskunna keelehierarhian. Mõnikõrd või määräjäs saiaq veidembüskeelee kotus naabririigin (nt ELDIAN põh'asaami, kar'ala, seto).

3.3.2 ELDIA pruukmisperine tsiht

ELDIA pruukmisperine (rakenduslik) tsiht oll' Ōuruupa kiili elojovvulususõ baromiitri (ing European Language Vitality Barometer; EuLaViBar) vällätüütamine. Baromiitre om uurimisabinõvv, midä saasiq kergehe pruukiq nii ELDIAN uurituisi veidembüskiili ku muiõ kiili elojovvulususõ hindamisõs.

3.3.3 Keele elojovvulususõ määramine ja mõõtminõ

Üts ELDIA algpõhimõttit om, et keele elojoud peegeldüs nii kõnõlõja mõistmisõn ja tahtmisõn kiilt avaligun ja eräelon pruukiq ku timä mõistmisõn kiilt arõndaq ni perrätulõjilõ põlvilõ edesi andaq. Lisas om ELDIA põhimõttõs, et keele elujovvulusust saa mõõtaq. Siinkotsil tukõ ELDIA mitmidõ keele elujovvulususõ uurmiisi pääle, näütüses Joshua Fishmani, Leena Hussi, Christopher Stroudi ja Anna-Riitta Lindgreni töie pääle, a ka UNESCO keele elojovvulususõ ni ohonolõmisõ raportidõ pääle (2003; 2009).

EuLaViBari mutõl saa tukõ katõ keeleökoloogi, François Grini (2006) ja Miquel Strubelli (1996) ideie muganduisist.

EuLaViBari neli fuukusalla onmaq **Mõistminõ**, **Võimalusõq**, **Tahtmisõq** ni **Keelen tettüq as'aq**. Fuukusalaq jagonõsõq neläs mõõtmõs – **Säädüseq** (*Legislation*), **Haridus** (*Education*), **Meediä** (*Media*) ni **Keelepruukminõ ja Läbikäümine** (*Language use & Interaction*) –, miä om ärq seletet nii:

- **Säädüsi** all mõtõldas kiilt pututavidõ säädüsi olõmanolõmist vai puudumist, keelepruukmisõ ja keelekirivüse tugõmist vai piirdmist ja tagasihoitmist, niisama tuud, midä kõnõlõjaq säädüisist tiidvāq vai arvasõq.

- **Haridus** tähendäs ammõtligu ja mitteammõtligu opmisõ ja oppamisõga köüdetüt (nt haridustasõq, keeleopminõ, opikiil; arvamisõq, tundõq, hoianguq haridusõ kotsilõ jne).
- **Meediä** tähendäs meediäga köüdetüisi küsümüisi, näütüses meediätarvitaminõ, veidembüskeelidse meediä olõmanolõminõ, meediä ja tuu tarvitamisõ kiil, inämbüsküsümüisi uurminõ veidembüsmeediän, veidembüsküsümüisi uurminõ inämbüsmeediän jne.
- **Keelepruukminõ ja läbikäümine** katvaq kõiki keelepruukmisõ külgi esiq olokõrron esiqsugutsidõ inemiisiga.

ELDIA keele püsümise skaala:

Astõq Seletüs

- 0 Keele püsümine om väega suurõn ohon. Kiilt mälehtedäs, a mõistõta-ai ni pruugita-ai läbikäümisen. Keele pruukminõ ja edesiandminõ olõ-õi kaidstõ ei toet. Latsi ei nuuri julgustõda-ai umma kiilt opma ei pruukma.
- Tuujaos, et ärq hoitaq keele tävvelist välläkuulmist ja saiaq tagasi tuu pruukminõ, om vaia kibõhõhe pruukiq tegüsit keele virgutamisõ abinõvvõ.
- 1 Keele püsümine om tõsitsõn ohon. Kiilt pruugitas aktiivsõn läbikäümisen vähämbält mõnõn kontekstin, a keele pruukmisõ ja / vai edesiandmisõga om sääntsit suuri häti, et ligembäl aol või keele pruukminõ tävveste ärq häädäq.
- Keele tugõmisõs ja edendämises om vaia õkva tegüsit abinõvvõ.
- 2 Keele püsümine om ohon. Keele pruukminõ ja edesiandminõ vähänes vai lõpõs ärq vähämbält mõnõn kontekstin vai mõnõn pruukjarühmän. Ku nii edesi lätt, või keele pruukminõ kavvõmban tulõvigun tävveste ärq häädäq.
- Tulõ pruukiq tegüsit abinõvvõ keele pruukmisõ ja edesiandmisõ tugõmisõs ni julgustusõs.
- 3 Keele püsümine om määntsengi jaon kimmäs. Kiilt toetas ammõtlidsõlt ni pruugitas mitmõn kontekstin ja ülesandõn (ka välänpuul koto). Kiilt kandas üle järgmädsele põlvkunnalõ ja pall'odõl taa kõnõlõjil om valmisolõk ja tahtminõ kujondaq vällä kiilt alalõhoitva mitmõkeelisuse mutõl.

→ Keelehoitmisõ abinõvvoq tüütäseq häste, naid tulõ tukõq ja jakadaq.

- 4 Keele püsumine om kimmäs. Kiilt pruugitas lajalt ja edendedäs mitund muudu. Kiil olõ-õi ohon: olõ-õi minkastki nätäq, et (märkmist väärt) osa kõnõlõjit jätäsiq keele ja taa järgmäidsile põlvkunnõlõ edesiandmisõ maaha, kooniq keele ütiskundlinõ ja ammõtlinõ tugõminõ jääs sama hääs.

→ Keele saisol tulõ silmä pääl hoitaq ja keele pruukmist tukõq pikä ao pääle.

4 Säädüisi ja ammõdiasotuisi uurminõ

Keeleküsumüs om kõgõ olnuq Eesti säädüisi ja poliitiga tähtsä osa. Säädüseq pututasõq põhilidsõlt eesti keele pruukmisõga köüdetüisi nõudmiisi, a andvaq ka selgit jutnüüre võõrkiili, sh veidembüsravidõ kiili pruukmisõs. Eesti keele kotus Eestin om kirän Eesti Vabariigi põhisäädüsen. Põhimõttõlidsõlt kaits põhisäädüs läbi eesti keele ka võro ja seto kiilt, ku naid peetäs säädüsen ütes eesti keele osas üten eesti kiräkeele normiga ja kässiga kõnõldu eesti keelega.

Keelesäädüsen om kats piirkunnakiili vai murdidõga köüdetüt vahtsõt kotust. Edimädses piät riik, nigu säädüsen kirän, tugõma eesti keele piirkundliidsi eräkujjõ (edespiten murdõkiil) kaidsõt, pruukmist ja arõndamist (§ 3(3)). Tõõsõs või murdõkeele põlitsõl pruukmisalal kiräkeele normi perrä tekstile mano panda sama sisuga teksti vastavan murdõkeelen (§ 4(1)). Keele säädüslidse kõrraldusõ köütümine om vahtsõ keelesäädüse kujo vastavõtmisõga küländ pall'o parõmbas lännuq. Selgembäs ommaq saanuq ka õigusõq, miä ommaq köüdedüq mõistõga „eesti keele piirkundlidsõq eräkujoq”. A või ka üteldäq, et tävveste vahtsõ mõistõ „murdõkiil” pruukivõtminõ ja tuu võrdsustaminõ mõistõga „piirkundlidsõq keelekujoq” om vähändänüq terminoloogilist köütümist.

5 Meediäuurminõ

Meediädiskursusõ uurmisõ tsihis Eestin oll' löüdäq, kuis kias veidembüskiili, keelehoolitsust, keele kaomist ja keele virgutamist nii inämbüs- kui veidembüsmeediän.

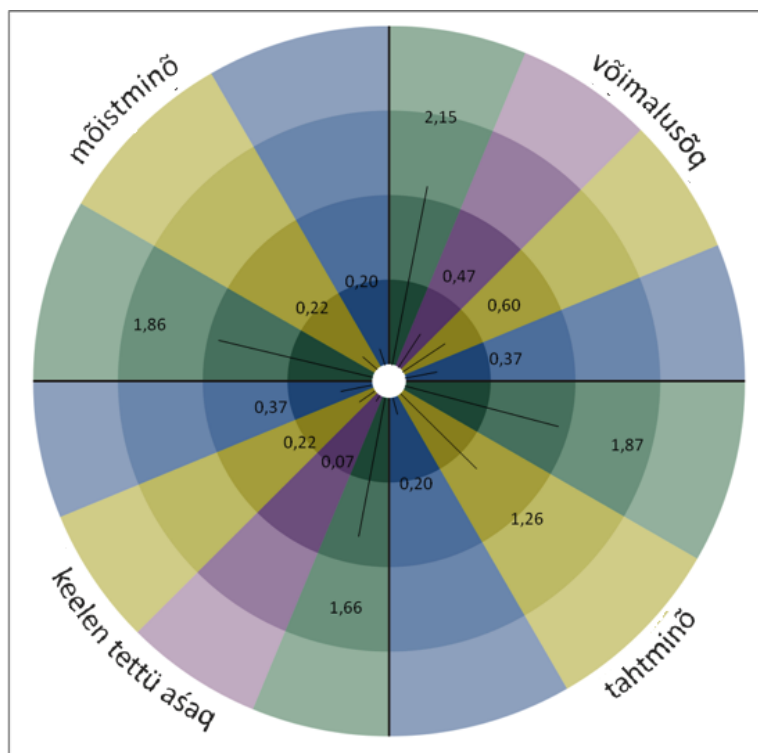
Meediädiskursusõ uurmisõ võtmöküsümüseq ommaq kokkovõttõn sääntseq:

1. Kuis veidembüsi üle arotõldas inämbüs- ja veidembüsmeediän?
2. Kuis pandas inämbüs- ja veidembüsmeediät paika meediävälän vai kuis nä säääl esiq hinnäst ja tõõnõtõist paika pandvaq?
3. Midä kõnõlõs inämbüs- ja veidembüsmeediä umalõ publikulõ inämbüse ja veidembüse vaihõkõrrast?
4. Kas keelehoolitsus om meediän teemas ja kuis tuud arotõdas?
5. Määntseq rolliq ja ülesandõq andasõq inämbüs- ja veidembüskeelile meediän?

Tuujaos, et kiasq matõrjaali pikembän aoplaanin ja uuriq veidembüskeele kogokundõ olokõrra muutust, valiti Eesti jaos kolm aovaiht: 1) radokuu – mahlakuu 1998, ku naksiq masma Ōuruupa Nõvvokogo Ōuruupa piirkundliidsi- ja veidembüskiili harta ni veidembüsrahvidõ kaitsõ raamkonventsioonun, 2) kevväi 2004 (lõunõeesti keele debatt) ja 3) märtekuu 2010 – vahtsõaastakuu 2011, viimädse ao arõngu piirjoonõq.

Võro keele ja tuu kõnõlõjidõ teemaq ommaq Eesti avaligun päävoolumeediä diskursusõn küländ kõrvalidsõq. Päävoolumeediä paistus ilmutavat sääntsit tekste õnnõ sis, kui status quo muutus vai ähvädäs muutudaq: võimaliguq muutmisõq keelesäädüsen vai võrokeelidse laulu valiminõ Eesti laulus Ōurovisioonil. Muido võetas teemasit üles johtumiisi ja harvalt. Paradoksaalsõlt hoit ka veidembüsmeediä kõrvalõ võro kiilt ku veidembüskiilt ja võrokõisi ku veidembüst kaevist teemadõst ni paistus, et veidembüsmeediäl olõ-õi ka selget poliitilist sissu. Seod saa seletäq võro keele pruukjidõ ku inämbüse positsiooniga. Lisas ommaq eestikeelitside maakunnalehti teemavalik ja hoianguq kõüdedüq kimmide autoridõga, näide arvamiisi ja kaemiisiga.

6 Keele elojovvulusõ baromiitre

Joonis 2. Võro keele elojovvulus Eestin.

Rohilinõ=keelepruukminõ ja läbikäümine, lilla=haridus, hellerohilinõ=säädüseq, sinine=meediä.

6.1 Võro keele elojovvulus

Baromiitre näütäs võro keele elujovvulusust küländ häste. Võro kiil om seo baromiitre perrä skaalapunktõ „tõsitsõn ohon“ ja „käümän keelevaihtus“ vaihõpää. Samasugutsit tulossit om saad ka muial (nt Ehala 2006, „The UNESCO Atlas of the World’s Languages in Danger“). Mõnõq ELDIA analüüsi mõõtmõq – **Säädüseq**, **Meediä** ja **Haridus** – sai kõiki fuukusallo pääl väega madalaq hindõq, minkast om nätäq, miä om keele elojovvulõ kõgõ selgembäs ohos.

Keelepruukmisõ ja Läbikäümise mõõdõq sai kõgõ korgõmbaq (a siski madalaq!) hindõq fuukusallo pääl **Võimalusõq** (2,15), **Tahtminõ** (1,87) ja **Mõistminõ** (1,86), a vähä

madalambaq fuukusallo pääl **Keelen tettüq as'aq** (1,66). **Säädüisi** mõõdõq sai tõisist fuukusallost vähä korgõmba tulõmi fuukusala pääl **Tahtminõ**; tuu või tullaq uskmisõst, et säädüse silmin ommaq keeleq võrdsõq. Tõisi fuukusallo pääl sai **Säädüisi** mõõdõq madalambaq tulõmusõq, minkast või nätäq võro keelele tõsist ohto. **Keelen tettüisi asjo** fuukusala väega madalaq hindõq **Haridusõ** mõõtmõn anna-ai märko olõmanolõvidõ opimatõrjaalõ (lugõmik, aabits, helüülesvõttõq jms) vai opitüüs pruugituusi matõrjaalõ suurõst hulgast. Tuu või näüädäq, et keelepruukjaq päse-ei opimatõrjaalõ häste ligi vai esiki tiiä-äi, et sääntseq olõman ommaq. Rassõ oll' seletäq fuukusala **Keelepruukminõ ja Läbikäümine** korgõmbit hindit mõõtmõn **Võimaluseq** ku mõõtmõn **Mõistminõ**. Madalit hindit **Meediä** fuukusalal saa seletäq tuuga, et hariligult om veidembüskeelil (a ka väikeisil keelil) rassõ saiaq tüühü tävvelikku umakeelist meediät. Nii om ka võro keelega – taad löüd õnnõ mõnõst ütsikust meediävälläandõst (Moring 2007). Eesti meediämaastigul valitsõs eesti kiil, kuigi kõrrast inämb tulõ ette ka inglüse kiilt.

Paistus, et baromiitre tüütäs küländ häste ja taad saa veidembüskiili elojovvu hindamisõs pruukiq külh.

* * *

ELDIA ütisüs pidä tähtsäs eräle vällä tuvvaq, et keele elojovvu baromiitre abiga tohtnuus kunagi hinnadaq tuud, kas kiil kõlbas ammõtligu ja rahalidsõ toe andmisõs. Baromiitret saa-ai ni tohe-ei pruukiq ütegi veidembüskeele saadussõ ettekuulutamisõs.

Baromiitre avitas selgütäq vällä as'aq, miä ommaq keele alalõhoitmisõlõ ohos ni ka nuuq as'aq, miä avitasõq kiilt alalõ hoitaq. Baromiitre näütäs, midä tulõsiq tetäq, et tukõq kiili kirivüse püsümist. Baromiitre abiga saa vällä uuriq madalidõ elojovvunäütäjidega valdkunnaq, midä tulõ inämb tukõq.

7 Järelduseq

Nii kvantitatiivsõ ku kvalitatiivsõ analüüsi ni meediä ja säädüisi uurmisõ perrä või tetäq mitmit ületsit järeldüisi:

- Kuigi võrokõisil om olõman tarvilinõ võro keele mõistminõ, om näide tahtminõ võro kiilt latsilõ edesi andaq väiku. Inämüs latsõvanõmbit proovi-i umilõ latsilõ võro kiilt opadaq egaq näidega võro keelen kõnõldaq. Võro keele pruukminõ om selgehe köüdet vanõmba põlvkunnaga. Sääne sais tulõ osalt võro keele madalast turuväärtüsest, esiqeränis ku latsõq lääväq Võromaalt minemä sinnäq, kon võro keelel või näide jaos ollaq õnnõ sümbuulnõ tähendus.
- Võro keele pruukjaq ommaq võro-eesti katskeelidseq. Nääq toimõndasõq mitmõn eräle ütskeelitsen keskkunnan, näütüses pruukvaq koton võro kiilt, koolin eesti kiilt, ni näide meediäpruukminõ om inämbüsen eestikeeline. Kirotõdas eesti keelen.
- Võro as'a vidäjide iistvõttõn om luud ja ilmutõt mitmõsugutsit võrokeelitsit asjo, a paistus, et inämbüs inemiisi tiä-äi, et naaq as'aq olõman ommaq vai päse-ei nailõ ligi. Nii tekstiluumisõn ku kultuuritegemisen om võro keele roll veerepäaline. Lajan lastun poolõq võrokõsõq tiä-äi tuust midägi, et võro kiilt arõndaq proovitas.
- Võro kiilt köüdetäs umahussõnnoga „vana” ja „traditsiooniliõ”, suur jago vastanuist valõ võro keelest kõnõlõmisõs selgehe hää sisuga umahussõnaq: lõpus, lahkõ, illos, lähkü, kimmäs, jovvulinõ ja usotav. Võro keele teema oll' pall'odõlõ küsütüile inemiisile tundõperi lähkü; võro kiilt köüdetäs kodo ja latsõiäga. Sotsiaalsit kontaktõ võro keele kõnõlõjidõga peetäs hääs.
- Keelepruukmist kõrraldavaq säädüseq ommaq Eestin keerolinõ ja tekniline valdkund. Rassõ om hinnadaq kõiki naidõ säädüisi praktilist mõjjo. Keelesäädüse perrä olõ-õi võro keele staatus iks peris selge. Kuigi keelesäädüse muudatusõq ommaq murdidõ vasta häätahtligumbaq ku kunagi inne, olõ-õi keelega köüdedüq säädüseq võro keele saiso parandanuq. Poolõq vastanuist mõista-as arvadaq, kas Eesti säädüseq tukõsõq võro keele pruukmist vai hotvaq taad tagasi.
- Eesti avaligun diskursusõn ommaq võro keele ja võro keele kõnõlõjidõ teemaq kõrvalidsõq. Päävoolu meediä pututas naid teemasit sis, ku om uutaq muutuisi vai sünnüs midägi esiqerälist. Muido om võro teemat meediän harva. Võrokeeline aoleht putuda-ai poliitiliidsi teemasit.

8 Pruugit kirändüs

ANNIST, AET. (2009). Outsourcing culture: Establishing heritage hegemony by funding cultural life in South Eastern Estonia. *Lietuvos etnologija. Socialines antropologija i etnologija studijos* 9, 117 - 138.

BROWN, KARA D. (2006). *Learning the language. International, national & local dimensions of regional-language education in Estonia. Unpublished PhD dissertation*. UMI Dissertation Services.

EICHENBAUM, KÜLLI & KOREINIK, KADRI. (2008). Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. *Publications of Võro Institute* 21.

EHALA, MARTIN. (2007). Sustainability of double ethnic identity in majority-minority settings: The case of Estonian and Võro'. In Roger Blokland & Cornelius Hasselblatt (toim) *Language and Identity in the Finno-Ugric World. Proceedings of the Fourth International Symposium at the University of Groningen, May 17-19, 2006*. Maastricht: Shaker, 44-54.

EHALA, MARTIN. (2006). Keelevahetuse pööramisvõimalusi Võru keelealal. *Publications of Võro Institute* 18, 11-26.

EHALA, MARTIN. (2004). Keelehoid ja mitmikidentiteet. *Publications of Võro Institute* 16, 11-22.

EHALA, MARTIN & NIGLAS, KATRIN. (2007). Empirical Evaluation of a Mathematical Model of Ethnolinguistic Vitality: the Case of Võro. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6, 427 – 444.

FASTER, MARIKO & SAAR, EVAR. (2013). Looma- ja linnunimetused kohanimes ja nimeandmispõhimõtted. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri ESUKA / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics JEF* 4 – 1, 145 - 160.

GRIN, FRANÇOIS. (2006). Economic considerations in language policy. – Thomas Ricento. (toim). *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*, 77-94. Oxford: Blackwell Publishing.

HENNOSTE, TIIT. (1999). Eesti keele arengud: totalitaariast polüloogiasse. *Keel ja Kirjandus* 2, 88-96.

HIIEMÄE, MALL. (2006). *Päiv ei ole päiväle veli: lõunaeesti kalendripärimus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

HURT, JAKOB. (1885). *Vastne Võro keeli ABD raamat*. Tartu: Schnakeburgi trükk ja kulu.

IVA, TRIIN. (2002b). Eesti ütiskeele mõotusõq võro keeleh. *Publications of Võro Institute* 14, 84 - 92.

IVA, TRIIN. (2001). Võron standardointi ja sen toteuttajien kielenkäyttö. – Hannakaisa Holmi ja Helena Sulkala (toim) *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan*. Oulu: Oulun Yliopisto, 54 - 60.

IVA, SULEV. (2007). *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Doktoritöö*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

IVA, SULEV. (2002a). *Võro-eesti synaraamat*. Tarto, Võro: Võro Instituut.

IVA, SULEV & PAJUSALU, KARL. (2004). The Võro language: historical development and present situation. – *Language policy and sociolinguistics I. Regional languages in the New Europe. Proceedings of the International Scientific Conference, 20–23 May 2004*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 58–63.

JÄÄTS, INDREK. (2013). LUGEGE MEID ÜLE! Kagu-Eesti etnoregionalistlikud liikumised ja viimane rahvaloendus. *Akadeemia* 6, 1077-1110.

JÄÄTS, INDREK. (2000). Ethnic identity of the Setus and the Estonian–Russian border dispute. *Nationalities papers* Vol 28, No. 4, 651-670.

KALLIO, PETRI. (2007). Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski ja Ante Aikio (toim) *Sámit, sánit, sátnehámit. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 229–249.

KANSUI, AKIKO. (1999). *Tiiki syugi undou ni okeru gengo to tisiki zin – Esutonia nanbu Voru tihou no zirei kara. PhD Dissertation, unpublished English summary*. Osaka: Sougou Kenkyuu Daigakuin Daigaku.

KEEM, HELLA. (1997). *Võru keel*. Tallinn.

KOREINIK, KADRI. (2011a). Public discourse of (de)legitimation: the case of South Estonian language. *Journal of Baltic Studies* 42(2), 239 - 261.

KOREINIK, KADRI. (2011b). *The Võru language in Estonia. Working Papers in European Language Diversity* 4.

KOREINIK, KADRI. (2007). *Võro. The Võro language in education in Estonia. Regional Dossiers Series*. Ljouwert/Leeuwarden: Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

KOREINIK, KADRI & PAJUSALU, KARL. (2007). Language naming practices and linguistic identity in south-eastern Estonia. – Roger Blokland & Cornelius Hasselblatt (toim) *Language and Identity in the Finno-Ugric World. Proceedings of the Fourth International Symposium at the University of Groningen, May 17-19, 2006*. Maastricht: Shaker, 192-204.

KRIKMANN, ARVO. (2000). *Tere tee, tere meele, tere egalõ talõlõ: valik lõunaeesti mõistatusi*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

LAANEKASK, HELI. (2004). *Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16. – 19. sajandil. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitas Tartuensis*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.

LANE, PIA. (2011). The birth of the Kven Language in Norway: Emancipation through state recognition. *International Journal of the Sociology of Language* 209, 57-74.

LAUL, SILVIA. (1997). Läänemeresoome lõunarühma ühiskultuurist ja selle diferentseerumisest. *Publications of Võro Institute* 1, 86-95.

MELA, MARJO. (2001). *Latvian virolaiset. Historia, kieli ja kulttuuri. Bibliotheca historica* 69. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

METS, MARI. (2010). *Suhtlusvõrgustikud reaajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Doktoritöö*. Tartu. Tartu Ülikooli Kirjastus.

METS, MARI. (2004). Võru kõnekeel: nud-kesksõna varieerumine. *Keel ja Kirjandus* 9, 657-669, 719.

METS, MARI & PRAAKLI, KRISTIINA. (2007). Suhtlusvõrgustikud võrukeste keelelise käitumise tõlgendajaina. *Keel ja Kirjandus* 10, 799 - 817.

MORING, TOM. (2007). Functional Completeness in Minority Language Media. – Mike Cormack, Niamh Hourigan (toim). *Minority Language Media: Concepts, Critiques and Case Studies*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 17-33.

ORG, ERVIN, PAJUSALU, KARL, REIMAN, NELE, UIND, KATRIN & VELSKER, EVA. (1994). Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutes. *Keel ja Kirjandus* 4, 203-9.

PAE, TAAVI. (2008). Põhi ja Lõuna Eesti kultuurigeograafias. – Triin Iva & Mari Mets (toim). *Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus, 79 - 91

PAJUSALU, KARL. (1999). Etelä-Viron murremaisemat uudessa valaistuksessa. *Sananjalka* 41, 145 - 166.

PAJUSALU, KARL. (1996). *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku* 54.

PAJUSALU, KARL, KOREINIK, KADRI & RAHMAN, JAN. (2000). Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – Kadri Koreinik & Jan Rahman (toim) *A kiilt rahvas kõnõlös....Publications of Võro Institute* 8, 13-37.

PAJUSALU, KARL, VELSKER, EVA & ORG, ERVIN. (1999). On recent changes in South Estonian: dynamics in the formation of the inessive. *International Journal of the Sociology of Language* 139, 87-103.

REL 2011= Eesti Statistika. Rahva- ja eluruumide loendus 2011. Eesti emakeelega püsielanikud murdekeele oskuse ja soo järgi, 31. detsember 2011, <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RLE07&lang=2>, (kaet 19.11.2013)

ROMAINE, SUZANNE. (2005). *The bilingual and multilingual community*. – Tej K. Bhatia & William C. Ritchie (toim) *Handbook of Bilingualism*. Oxford: Blackwell, 385-405.

ROSS, KRISTIINA. (2005). Miks ja millal kaotati esimene lõunaeesti kirjakeel. *Vikerkaar* 7-8, 130-9.

SAAR, EVAR. (2008). *Võrumaa kohanime analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem*. Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

SAARESTE, ANDRUS. (1952). *Kaunis emakeel*. Lund.

SAMMALLAHTI, PEKKA. (1977). Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. *Virittäjä* 81, 119-136.

STRUBELL, MIQUEL. (1996). Language planning and classroom practice in Catalonia. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, Vol. 17 (24), 262-275. <http://www.multilingualmatters.net/jmmd/017/0262/jmmd0170262.pdf>

TENDER, TÕNU. (2010). *Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal. Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

VABA, LEMBIT. (1997). Eesti-Läti keelepiiri kujunemise ajaloost. *Publications of Võro Institute* 1, 113-117.

VELSKER, MART. (2005). Võru kirjanduse piiritlemine. *Publications of Võro Institute* 17, 19-25.

WIEDEMANN, FERDINAND J. (1864). *Versuch ueber den werroestnischen Dialect*. St. Petersbourg.

WYATT, SALLY, THOMAS, GRAHAM, TERRANOVA, TIZIANA. (2002). They came, they surfed, they went back to the beach: Conceptualizing use and none-use of the Internet. – Steve Woolgar (toim). *Virtual society? Technology, Cyberbole, Reality*. Oxford: Oxford University Press.

9 LISA 1: Poliitigasoovitusõq

- Võro keele latsilõ kehvä edesiandmisõ ja võro keele madala turuväärtüse kontekstin om pall'odõ latsõvanõmbidõ arvaminõ keelevalikidõ kotsilõ vabamiilne ni nä laskvaq latsil hindäl otsustaq, kas võro kiilt pruukiq vai mitte. Paistus, et vanõmbaq olõ-õi arvo saanuq, et nä ommaq joba latsi iist esiq keelevaligu ärq tennüq, ku nä ommaq otsustanuq latsiga võro kiilt mitte kõnõldaq. Tuuperäst tulõsiq pruuviq inämb ja parõmbahe nõstaq latsõvanõmbidõ huvvi tuu vasta, et nä kõnõlõsiq latsilõ võro kiilt ja annasiq keele umilõ latsilõ edesi.
- Viimädse rahvalugõmisõ perrä eläseq kümneq tuhandõq võro keele pruukjaq vanast võro keelealast välänpuul, tuuperäst tulõsiq mõnõq keelehoitmisõ tegemiseq tetäq ka näide hääs (vrd REL 2011).
- Veidembüisi hindätiidmise luuminõ ja uma keele kõrrast tähtsämbäs pidämine võivaq vahtsilõ põlvkunnõlõ keele edesiandmist kuigivõrd mõotaq. Siski tüütäseq üle-eestiline ja üleilmalinõ poliitiga ni rändämine hindätiidmise luuminõ vasta. Rahvalik arvosaaminõ, mink perrä om veidembüs kiäki, kel om puudus ja hädä käen, tüütäs kah võrokõisi ku veidembüse tunnistamisõ vasta, kuigi nä toheseq umma edimält opitut kiilt arõndaq. Ka mõistit kats- ja mitmõkeelisüs om vaia laemba lõ publikulõ vahtsõst tutvustaq, selle et parhillaq paistu-ui nuuq võrokõisi jaos peegeldävät kats- ja mitmõkeelisüse töölist sisso.
- Võrrõldõn eesti ja ka inglüse keelega om võro keelen tett pall'o veidemb egäsugutsit asjo. Võro kiräkeele ja võrokeelidse kiräsõna levik om tähtsä, a et rahha ja muid võimaluisi om veidüq, piät võro as'a vidäjäq hoolõga arotama, määntsil võro keelen tettüil as'ol om keele vahtsilõ põlvilõ edesiandmisõ avitamisõs kõgõ suurõmb mõjo.
- Võro as'a vidäjäq piät siski tiidmä ka tuud, et osalõ väiku keele kõnõlõjilõ või osas saiaq katõkõrdrõ halvaspandminõ (vt Lane 2011). Võro keele puhul või kõnnõ alaq tullaq esiki kolmõkõrdrõ halvaspandminõ, nt tuuperäst, ku inemine kuulus võrokõisi hulka, tõõsõs tuuperäst, et inemine mõist puuduligult eesti kiräkiilt / õigõkirjä ja peräkõrd ka tuuperäst, et inemine mõist puuduligult võro kiräkiilt / õigõkirjä. Tuuperäst piät võro as'a vidäjäq võro kiräkeele arõndamisõ man rehkendämä mitmõsugutsidõ inemiisiga, kiä pruugi-i võro kiilt (vastasaisjidõga, ärqpõlgjidõga, välläjätetüisiga ja vällätougatuisiga; kaeq ka Wyatt, Thomas & Terranova 2002).

- Kokkuvõttõn tulõ võro keele vidäjil ja poliitigakujondajil rehkendäq tuuga, et katskeelidseq võrokõsõq kuulusõq mitmihe nn praktigakogukondõhe ja kõigin noin kogokunnõn ei pruugiq läbikäümine ollaq katskeeline (vrd Romaine 2005).